

Crnjanski o Floberu



Zadatak književnog kritičara je nezahvalan jer onaj ko istraživački pristupa kakvom delu ili piscu nikada u potpunosti ne može biti siguran da je ono što je otkrio apsolutna istina prosto zato što se njeni temelji zasnivaju na nečemu što se graniči sa umetnošću, što je ljudsko, prevrtljivo i nikada u potpunosti protumačeno. Istina je onoliko koliko postoji ljudskih gledišta. Istina ima bezbroj. Bitan je samo duh koji ih prihvata ili odbacuje u skladu sa vladajućim vrednostima. Osim toga postoje dve vrste kritičara: oni koji su u svojoj biti umetnici i oni koji to nisu, koji su samo puki pokušaj „dobrog suda“ stvorenog obrazovanjem koje im ipak nije moglo podariti tankoćutnost koja je u istraživaču presudna. Ti drugi su kao mašine, mehaničari, bez duše. Vinaver je bio naklonjen prvima, a ovi drugi poput Skerlića nisu imali pravo iznositi bilo kakav sud o umetnosti. Ovi prvi, mnogo bolje osećaju umetničko delo, pronalaze njegova isijavanja, na tragu su njegove suštine, ali i tada, nikada u potpunosti nisu sigurni da je ono što iznose tačno i jedino što mogu je da veruju u to. Jer, kritičar iliti istraživač ne dobija odgovor od onoga o kome i o čijem delu piše ukoliko je on mrtav (a i kada je taj neko živ ko mu može garantovati

da je taj odgovor istinit?¹ Pošto ljudi, pa i pisci, skrivaju od drugih ljudi ono zbog čega bi crveneli, a što su sakrili između redova, koristeći to kao tematiku koja ih je zaokupljala kao problem o kom su u samoći, pišući lečili svoje rane pretvarajući ih u jedan topos, opštepoznatu stvar, činjenicu blisku i poznatu svim ljudima.)

Gstav Flober, usamljenik i briljantan francuski pisac, pišući svoja dela želeo je biti bog, hladnokrvni objektivni posmatrač koji se ne bi unosio u sudove, već ih samo iznosio, koji ne bi bio prisutan u svojim delima i koji se trudio da to ostvari. Međutim, to su bile samo Floberove težnje i ideje, a da je on sebe ipak unosio u svoja dela, natuknuo nam je svesno ili nesvesno još u sudnici kada su mu sudili za roman *Gospođa Bovari* izjavljujući: „Ema Bovari sam ja.”

Posle se moglo samo nagađati o tome koliko je Flober sebe unosio u svoja dela, a sa *Sentimentalnim vaspitanjem*, pismima i posthumno izdatim *Novembrom*, ta nagađanja imala su jači oslonac kako je mnogo toga Floberovog čitaocima i istraživačima izašlo na videlo.

Pišući o Floberovom *Novembru*, Crnjanski je prvo ispričao način na koji je došao do ovog dela dok je bio na bojištu u Italiji. To su slike i uspomene jednog vojnika koji je pripadao generaciji kojoj je rat sve obesmislio. Način na koji je došao do knjige i mesto na kom ju je čitao (ispod jedne kampanile na groblju u Nespoledu) pretočili su se u

¹ Možda bi nam ovde mogao koristiti i odgovor samog Crljanskog na pitanje koliko je *Roman o Londonu* autobiografski: „Podvlačim: u romanu su moja iskustva, ali ne i moja autobiografija.“ I nešto dalje: „(...) ne bi se indetifikovao ni sa jednim (likom), jer ne mogu se indetifikovati sa junacima romana pošto nisam junak romana, a što se tiče toga da li su i koliko su moji romani autobiografski, to interesuje publiku, to interesuje mene. Budite uvereni da ono što je u romanu ne mora biti onako. Uvek pričam kako je, kad sam se oženio, jedan stari gospodin otišao kod moje tašte i rekao, pa kako udaješ ćerku, kada je on oženjen. Eno, kaže, u *Dnevniku o Čarnojeviću* priznao je. Pa sad vidite, nikakve veze nema između mene i ženidbe onog Rajića u *Čarnojeviću*. U tom smislu nema ni u londonskom. Ali sam bio u podrumu, radio sam, bio sam nosač, po 50-70 kila knjiga, to sve znaju, ima živih svedoka čak i fotografija, pa su u tom smislu iskustva moja...“. Sve ovo je jedan pažljivo dat odgovor, a na nama je da mu verujemo ili ne.

doživljaj Crnjanskog, i oni skupa, kao da govore u prilog Prustovog mišljenja da dela „u nama prvenstveno ostavljaju sliku mesta i dana gde smo i kad smo čitali“.²

Nakon toga, Crnjanski iznosi pojedinosti iz Floberovog života na osnovu kojih čitalac stvara slike o tom usamljenom stilskom perfekcionista i literarnom fanatiku; on govori o njegovim putovanjima koja ga, on smatra, vezuju za večnost, njegovim navikama kao i pričama koje su ga pratile tokom života. Crnjanski ga je prvo prikazao opisima i biografskim detaljima kao čoveka, a onda je prešao na samo delo *Novembar* iznoseći prilično interesantna zapažanja koja zapravo pokazuju da će *Novembar* biti knjiga „koja će u XX veku dovesti do novog obilka romana i proze“.³

Za Crnjanskog, *Novembar* jeste dnevnik jednog pisca u kom se prepliću java i snovi, koja je on, Crnjanski, i sam pisac, dobro uočio, a onda nam ih ukazao i dao uputnicu na koji način bi se *Novembar* trebalo čitati i gde bi trebalo tražiti Flobera, ne u onim scenama „koja gomila rado čita“, nego tamo gde se „u krpama, po stranama prostire raskidana gola duša Floberova“.⁴

Među potonjim kritičarima i književnicima, onima koji su došli posle Crnjanskog, svakako da su postojali oni koji su njegov *Dnevnik o Čarnojeviću* dovodili u vezu sa Floberovim *Novembrom* ističući ga kao delo koje je uticalo na *Čarnojevića* i to samo zbog sličnosti koje su ih navele na takav sud. Ali kada bi to i bilo tačno, to ne bi bio veliki grah Crnjanskog, jer se i sam Flober opijao tuđim delima ne bi li u sebi probudio inspiraciju.

Ipak, nije zgoreg navesti samo poneke sličnosti koje bi se više mogle uzeti kao elementi intertekstualnosti i privilegije komunikacije

² Marsel Prust, *Kada bi svet propao. O čitanju i drugi spisi*, izabrao i priredio: Jovica Aćin, Službeni glasnik 2011, str. 22.

³ Miloš Crnjanski, *Eseji*, priredio: Milo Lompar, Oktoih Štampar Makarije, 2008, str. 306.

⁴ Isto, str. 303.

kroz literature sa prethodnicima i savremenicima; privilegije koje ima svaki pisac, a koje će on prihvatiti i koristiti ili jednostavno odbaciti. Te sličnosti mogle bi se pronaći vež u reči „raskidana” iz sintagme „raskidana duša Floberova”, jer čitajući *Dnevnik o Čarnojeviću* čitalac stiče dojam da su to raskidani fragmenti sećanja vojnika Rajića, kao i njegovih sentence koje su tim sećanjima ili događajima propratni elementi. I kod Floberovog junaka sećanje je raskidano i isprepletano. Osim toga, oba junaka tragaju za nečim, a tu su motive jeseni i magle, besmisla i žene koju lirski subjekat ne može pronaći (doduše Floberov junak je pronalazi u prostitutki, ali posle tog susreta on traga za njom; dok je u Crnjanskog junak neprekidno u potrazi za ljubavlju žene koja se čini himerična i on je naposletku u nalazi, ali je sticajem okolnosti ne može imati); tu je, zatim, i motiv kose koji je očigledan kod jednog i kod drugog autora, s tim da je kod Flobera taj motiv zastupljeniji utoliko što on na početku dela, razmišljajući o groblju, govori i o tome kako je voleo uvek da posmatra ekshumaciju leševa jer bi tada jedino kosa od svog ljudskog tela ostajala čitava; a negde na sredini *Novembra* on metresi daje pramen kose; Crnjanski opet samo opisuje bujnu kosu i njen miris, ali on se, tom delu dela, osećamo, divi.

Pored svega, sličnost je zanemarljiva, jer je razlika između ova dva dela preovladava. Floberov junak predstavlja samog autora. Junak Crnjanskog jeste ispovest i simbol svih onih koje su rat i ratovanja unesrećili obesmislivši im živote i nadanja, podarivši im samu žuč, bedu i samo zlo koje je civilizacija tih godina iz sebe oslobodila. To što se ova dela u pojedinim motivima poklapaju treba objasniti njihovom univerzalnošću, koja se najposle razvila u saglasu sa karakterima ova dva pisca. No i to je samo jedna sporedna stvar. Ovde je ipak bitno opažanje Crnjanskog na kraju teksta (koje je gore već navedeno, a koje se tiče novog oblika romana i proze), zato što ono ukazuje da je on bio svestan puteva kojima se kretala beletristika i kojima će se kretati.

Crnjanski je osećao da će to biti jedna od najzastupljenijih formi istraživanja zajedno sa postupcima koji se tu pojavljuju: forma dnevnika, ispovest lirskog subjekta, fragmentarna proza u vidu reminiscencija koje obiluju filozofskim razmatranjima itd. Treba se samo setiti Prustovog *Izgnubljenog vremena* i postupka koji se u tom romanu pojavljuju da bi se videlo koliko je Crnjanski dobro predvideo budućnost proze, s tim da je Prustov prvi svezak, „Put k Svanu”, izdat 1913. godine, godinu dana pre posthumno objavljenog *Novembra*, te se o eventualnom uticaju *Novembra* na Prusta može govoriti jedino ako je ovaj bio odranije upoznat sa njim, ali je to sada od sekundarnog značaja. Treba se setiti i Džojse i Foknera, a naposljetku i samog Crnjanskog i Krleže. Sve to je intelektualistička proza čiji je glavni junak intelektualac; to je proza koja obiluje zazivanjem prošlosti, prenošenjem u nju i fragmentima koji se isprepletano nižu.

Iz današnje perspektive to zapažanje u Crnjanskovom predgovoru *Novembru* može se učiniti banalno, ali treba uzeti u obzir da to delo, kada je izdato, kako Crnjanski kaže, nisu poznavali ni u našim najboljim književnim krugovima, da bi se shvatio kontekst: naši književni krugovi i dalje nisu bili u koraku sa evropskim savremenima, već u zaostatku i šljapkanju koje je najčešće nalikovalo pukim pokušajima prihvatanja i kopiranja modernih obrazaca. Oni su i dalje bili na međi i traganju za onim pravim putem. Oni su tek počinjali da se bude i bore sa starosedecima koji su se ponizno klanjali seni Skerličevog imena. To je bilo vreme gde se „dvadeset i devet od sto smeje Meštoroviću, gde se, naš najjači prozaista, Stanković, smatra pornografom, gde se jedna grupa umetnika, oduševljena i moderna, stavlja u jedan red šarlatana...”⁵

Upravo ta grupa umetnika kojoj je i sam Crnjanski pripadao, vapila je za novinama i modernošću; njoj su trebala dela poput

⁵ Isto, str. 20-21.

Floberovog *Novembra* i takva zapažanja poput ovih od našeg prozaiste i njegovih istomišljenika. Sa jedne strane, oni su navikavali okolinu da zbací skerlićevske stege, a sa druge da se usmeri u dobrom pravcu... Bez obzira, danas se sve to što se dešavalo čini dalekim, možda čak i jednostavnim, jer su mlađi naraštaji izvojevali pobeđu.

Otuda je uzimanje takvog gledišta (da je predgovor iz pozicije današnjeg čitaoca banalan) zabluda, a rad koji su tadašnji moderni književnici ispoljavali trebalo bi se smatrati dragocenim isto koliko i zapažanja u ovim esejima o Floberovim delima.

Esejom o *Salambi Crnjanski* je samo produbio svoje razmatranje o francuskom piscu. Detalje o njemu potkrepio je novim pojedinostima i zanimljivostima preuzetih iz njegovih pisama i tuđih iskaza, a ovo stilski savršeno delo tumačio je na najispravniji način. Pa i Flobera, kako za njega kaže – romantika „u najboljem smislu te reči“⁶, osvetlio je kao nekoga „ko je književni rad shvatio neobično“, kome se možda „učinilo da je moguće, kao vojsku u Italiju, ili Afriku, odvesti čitaoce u roman“.⁷

Iz narednih redaka, shvata se da su, barem što se tiče *Salambe*, a samim tim i *Kušanja svetog Antonija* i *Irodijade*, ta dela za Flobera bila beg od stvarnosti, njegovog doba, okruženja i buržoazije koju je prezirao; da su ona bila rezimiranje njegovih putovanja po Africi o kojima je on u svojim pismima ostavio upečatljive slike, a koje se kasnije i pojavljuju u pomenutim delima.

Flober je živeo svoja dela. On ih je mučenički stvarao. Za njega je pisanje bilo „pasja stvar“ i on mu je uvek pristupao sa namerom da u svojim rečenicama iskleše što bolje stilske oblike i opise.

Ali ti njegovi opisi, kako kaže Crnjanski, nisu bili namera već sredstvo uz pomoć koga je on iznosio i umetnički oblikovao on što

⁶ Isto, str. 308.

⁷ Isto.

mu je zaokupljalo pažnju i od čega je njegova duša treperila. To nas i odvodi do onoga što je za Crnjanskog bilo predmet interesovanja. Kao što se možda pomišljalo da su Floberovi opisi bili cilj, isto tako su pojedini kritičari pre nagljeno zaključili da je *Salamba* istorijski roman u kom su oni pokušavali proveriti verodostojnost opisanog kao i sam slike ondašnje Kartagine.

Čitajući komentare o *Salambi* vidi se da je Crnjanski nazreo put ka pravoj suštini pisanja ovog dela i ka jednom od njegovih mogućih tumačenja. Sa jedne strane to je umetnički uobličen putopis, a sa druge to je povest o Hamilkarovoj kćerci, Hanibalovoj sestri i lepotici. Sam cilj tog pisanja bio je „Salamba, orijentalna žena, sred te Afrike, rumenih dubina, noževa i krokodila.“⁸

Zaista, Flober ju je zanosno opisao i to se vidi gotovo svugde gde se Salamba pojavljuje, počev od opisa njene zanosne figure, lika, njenog tela, pa do toaleta, nakita, njenih skandala, svita i parfema kojima je bila posuta. Flober je bio, vidi se to, njome očaran. I on ju je toliko čulno i erotski opisao da nijedan čitalac ne može ostati ravnodušan. On na nju nije štedeo snagu i lepotu reči. Njena lepota isijava. Flober je sav njom zadahnut i biva umnogome jasniji njegov iskaz Turgenjevu koji je i sam Crnjanski naveo: „Ja sam bio u preljubi sa svim svojim junakinjama“.⁹

Uopšte uzev to je tačno. To se vidi i u *Kušanju svetog Antonija* prilikom opisa žena koje kušaju Antonija, i u *Sentimentalnom vaspitanju* i u *Irodijadi*, a da ne govorimo i o *Gospođi Bovari*. Kod Flobera se većito nailazi na naklonost ka ženskom, čulnom i erotskom. Njega interesuje lepa žena koja zbog lepote ispašta.

Ukoliko se uzme u obzir ovaj iskaz o *Salambi*, ovo delo, kao i sam njegov pisac posmatraju se iz novog aspekta. To nisu gledišta koja na

⁸ Isto, str. 313.

⁹ Isto, str. 310.

jednostavan i površinski način naziru bit; ona ne prihvataju očiglednost ne zato što su one suviše banalne i netačne, nego zato što su se najviše približila Floberu samom – usamljeniku, iluzionisti, putopiscu, čoveku koga opija prošlost i kome je pripovest o prošlosti beg od stvarnosti, a ne verodostojnost prikazanog doba od koga nas stoleća razdvajaju. Ta gledišta zalaze u samu srž *Salambe*. Ona su preskok onog jednostavnog i poniranje u kompleksno, u eterično, u ono što lebdi i sjaji poput mesečeve svetlosti.

Crnjanskog nisu zanimala spoljašnje sitnice *Salambe*, a isto tako je bilo i sa *Novembrom*. *Salamba* njega nije zanimala kao istorijski roman. Njemu je ona kao takav roman bila najmanje bitna. Njega čak ni stilski aspekt ovog dela nije zanimalo. Njega je zanimalo ako ne isto što i Flobera, a onda slično: *Salamba* sama po sebi kao mesečina i žena, svedočenje o Floberovim nemirima i snovima, njegovim putovanjima i prelasku na drugu stranu, u predeo mašte i bezbrižnosti, predeo bogova i večnosti, krajolik gde u zlatu, pesku, mirisu mošusa i jasmína i limuna lebdi duša Floberova, njegova strast i idealna žena oličena u mesečini.

Može se reći da se ova dva eseja-predgovora međusobno dopunjuju i da ona obiluju kako dragocenim zapažanjima, tako i pojedinostima na koje se i danas dan može naići i koja postaju opšta mesta u predgovorima novim izdanjima Floberovih dela, naročito u onim segmentima kada se žele čitaocima detalji iz Floberovog života, biografski motivi i elementi koji bi najbolje okarakterisali ovog pisca nekome ko bi sa njegovom ličnošću, samim tim delom, stupio prvi put u kontakt. Ipak, u njima je najbitnije ono što senzibilitetu Crnjanskog nije moglo promaći, a to je dvojnost Floberove ličnosti u *Novembru* i njegova opijenost ženom u *Salambi*. Ono što najviše zapada za oko jeste dvojnost Floberove ličnosti, i to je posve zanimljivo ukoliko se uzme u obzir da sein trudio da ukloni svoje prisustvo iz dela i da on to naravno

nije uvek uspeo što je Crnjanskom, kao piscu, bilo privlačno. Crnjanski je naslutio šta se krije iza kulisa i jednog, i drugog dela. On je spoznao, ako ne u potpunosti, a onda delimično ono iskonsko floberovsko. On je u Floberu spoznao boljku svih pisaca (sličan sličnog spoznaje). On je uočio i beg i zatočenost stvaraočevu u okviru stvorenog dela. On je Floberovim delima pristupio na najvaljaniji način: kao njegov literarni sabrat, kao stvaralac, kao čovek koji muči slične muke, a to iskazuje nadahnuto i ritmično, u svom stilu, u svojim esejima.

Naposletku, valja podvući karakternu crtu Crnjanskog kao esejiste. On je bio umetnik i na umetnički način pristupao izučavanju književnih dela. On ih je bolje razumevao od onih koji nisu bili umetnici u svojoj biti i to nije neka gruba podela istraživača. To je stvar prirode i individue same po sebi. To se može objasniti onim što je urođeno, jer onaj ko se rodi blizu predela koji obiluje šumama. Taj će se u njima i mnogo bolje snalaziti od onoga ko to nije i ko ih upoznaje iz priručnika. Crnjanski pripada onim prvima. On je stekao od prirode kao dar, a svojim tumačenjima je pokazao da se izrazito dobro „po čumama simbola kreće“.